

Сутнісні характеристики читацької компетентності молодших школярів

Валентина Мартиненко,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Глобальні процеси розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, збільшення кількісних і якісних характеристик текстової інформації поставили перед загальноосвітньою школою завдання розроблення нових технологій щодо її усвідомленого сприймання, аналізу, добору, систематизації, застосування школярами у навчально-пізнавальній діяльності на міжпредметному рівні, а також у життєвому досвіді.

У Державних нормативних документах (Державному стандарті загальної початкової загальної освіти, навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів із навчання українською мовою – предмет «Літературне читання») формування читацької компетентності молодших школярів визначено як один з основоположних складників мети курсу [1;5].

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури останніх десятиліть показує, що термін «читацька компетентність» не знаходить змістовно однозначного визначення. Існують різні підходи до розуміння цієї категорії, водночас більшість дослідників підкреслюють у її змісті особистісне і діяльнісне спрямування, а також компонентну структуру.

Читацьку компетентність більшість авторів не виокремлюють як ключову чи предметну. Вона є системоутвірною комунікативною, пізнавальною, інформаційною компетентностей. Це складне, багатоконпонентне утворення. Формується на різних етапах навчальної діяльності. Жодний шкільний предмет не може претендувати на вичерпне

формування тієї чи іншої ключової компетентності. Можемо говорити про рівні її формування. У молодшому шкільному віці учні на початковому рівні оволодівають ключовими і предметними компетентностями.

Уроки літературного читання вносять вагому лепту у формування й розвитку цих компетентностей.

У міжнародних дослідженнях означене поняття застосовується, починаючи з кінця 70-х років минулого століття. Спочатку сутність читацької компетентності визначалась у межах психолінгвістичної концепції Н.Хомського [12]: як знання системи мови, на противагу володіння нею в реальних ситуаціях. У наступні, (80-90-і) роки, у дослідженнях вчених пріоритетним почав виступати діяльнісний підхід. Так, G. Westhoff визначає читацьку компетенцію як здатність індивіда до осмислення письмових текстів різних типів, різних формальних структур, пов'язує їх з більш широким контекстом – використання для досягнення власних цілей, розвитку знань і можливостей для активної участі в житті суспільства [17;28], J. Grzesik – як готовність використовувати читання для набуття нових знань з метою подальшого навчання. [16].

З позицій діяльнісного й особистісно зорієнованого підходів читацьку компетентність розглядає більшість російських дослідників.

У російській «Національній програмі підтримки і розвитку читання», а також у «Рекомендаціях з підвищення рівня читацької компетентності» означене поняття трактується як «сукупність знань і навичок, які дають змогу індивіду добирати, розуміти, організовувати інформацію, представлену в друкованій (письмовій) формі та успішно її використовувати в особистих і суспільних цілях» [6;7].

Дослідники Н. Сметаннікова, Т.Разуваєва, Н.Колганова тлумачать читацьку компетентність як сукупну інтегративну особистісну якість, що містить розвивальний, і діяльнісний складники. Розвивальний аспект характеризується розвитком мислительних операцій і механізмів читання,

розвитком особистісних якостей школярів, їхньої емоційно-чуттєвої сфери. Діяльнісний складник формується в освітньому процесі відповідно до завдань кожного навчального ступеня, ґрунтується на міжпредметних знаннях і здійснюється з допомогою багатьох умінь і стратегій читання – цілепокладання, пошуку й аналізу інформації, розуміння й інтерпретації тексту, оцінювання й формування суджень про текст та ін.[11]. Як бачимо, дослідники аналізують сутність розвивального і діяльнісного складників як рядоположні, що здається нам не зовсім коректним, оскільки діяльність є засобом розвивальних результатів.

У своєму дисертаційному дослідженні Т.Разуваєва виділяє такі основні структурні компоненти читацької компетентності: особистісний, когнітивний, діяльнісний [9;23]. На думку Н.Колганової, читацька компетентність – особлива форма особистісного утворення, що відображає систему ключових компетентностей, здобутих дитиною у процесі вивчення курсу «літературне читання». Основу читацької компетентності складають три основні компетенції: пізнавальна, ціннісно-сміслова і комунікативна [3; 6].

У дидактичних і психологічних дослідженнях українських вчених (О.Я.Савченко, Н.В.Чепелева) читацька компетентність розглядається як базовий складник пізнавальної і комунікативної компетентностей. На думку Н.В.Чепелевої, сутнісну ознаку цієї категорії становить «комплекс особистісних та інтелектуальних якостей читача, які дозволяють йому ефективно взаємодіяти з текстом, адекватно розуміти твір, вступаючи в діалог з автором, оцінюючи прочитане, висловлюючи своє ставлення до нього. Вона містить три блоки – когнітивну, операціональну та комунікативну компетентність»[13, 95].

Варто зазначити, що у більшості методичних досліджень вітчизняних учених [13] зміст і структура читацької компетентності розглядалась на матеріалі вивчення української і зарубіжної художньої

літератури у старшій школі. Аналіз проведених робіт засвідчує, що дослідники сутність читацької компетентності здебільшого розглядають у контексті «естетичної комунікації читача з високохудожніми творами вітчизняної і зарубіжної літератури», володіння ним сукупністю знань про художню літературу, її теорію та історію.

Так, О. Ісаєва характеризує структуру означеного поняття як синтез когнітивного і комунікативного складників [2], дослідники О.Н.Шкловська, Т.О.Яценко формування означеного поняття визначають з позицій комунікативного підходу до рецептивно-естетичної діяльності і розглядають його «як різновид загальної компетенції особистості, що відображає її властивості і структуру. Згідно з моделлю загальної компетенції особистості у змісті читацької компетентності виділяються такі компоненти: особистісний, когнітивний і діяльнісний [14,8; 15,26].

На основі аналізу різних трактувань суті поняття «читацька компетентність», її компонентної структури можна зробити висновок, що попри їх розмаїтість, у них виділяються спільні чинники. Більшість вітчизняних і зарубіжних учених сутність поняття розглядають як складне багатокомпонентне утворення з позицій діяльнісного й особистісно зорієнтованого підходів; володіння індивідом сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу читачеві ефективно взаємодіяти з текстом, повноцінно усвідомлювати літературні твори, їх інтерпретувати, оцінювати, здійснювати пошук у тексті потрібної інформації, проводити діалогову взаємодію з текстом, тощо.

У визначенні змісту і структури читацької компетентності молодших школярів ми враховували результати попередніх зарубіжних і вітчизняних досліджень з цієї проблеми. У контексті нашої роботи важливо було проаналізувати також зміст і структуру власне **читацької діяльності**, у процесі якої здійснюється формування зазначеного поняття.

У психолого-педагогічних дослідженнях загальне уявлення про структуру читацької діяльності склалося на основі фундаментальних робіт А.М. Леонтьєва, у яких обґрунтовано найважливіші характеристики людської діяльності [14].

Читацька діяльність як вид мовленнєвої діяльності містить основні взаємопов'язані структурні етапи. Перший етап характеризується складною взаємодією потреб, мотивів і мети читання, які є рушієм процесу читання.

На другому (аналітико-синтетичному) – на основі сукупності знань (текстологічних, знань про жанрові особливості тексту, аналізу його структури та ін.) відбувається первинне сприймання змісту, визначаються стратегії читання, необхідні для здійснення комунікації з текстом. Третій, вищий - виконавський етап читацької діяльності – це поглиблене розуміння змісту, його інтерпретація. Четвертий – рефлексивний - оцінка, власне ставлення до прочитаного, висловлені у вербальній і невербальній формі і т. ін.).

Отже, **читацька діяльність** – це активний, цілеспрямований, опосередкований мовною системою, літературознавчими знаннями і обумовлений поставленими навчальними завданнями процес сприймання, осмислення, інтерпретації і оцінки прочитаної текстової інформації.

У кожному періоді навчання у початковій школі читацька діяльність має свої сутнісні характеристики, зумовлені низкою чинників: індивідуально-психологічними особливостями учнів, їхнім читацьким досвідом, запасом фонових знань, розвитком мовлення, пізнавальної сфери, мислительних процесів, специфікою сприймання літературних творів у молодшому шкільному віці і т. ін.

Під час опрацювання текстів різних видів на уроках літературного читання молодші школярі освоюють як загальнопредметні (метапредметні), так і власне предметні компетентності, які стосуються лише цього предмета.

Наведемо приклади загальнопредметних умінь і навичок. Це навичка читання (вголос і мовчки), визначення теми та основної думки, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, постановка запитань до змісту прочитаного; уміння будувати зв'язні усні й письмові висловлювання відповідно до завдань комунікації та ін..

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, результати власних досліджень дали підстави визначити сутність читацької компетентності молодших школярів, а також її структурні компоненти.

Читацька компетентність як складне багатоконпонентне особистісне утворення стосується опрацювання читачем текстів різних видів, а не лише художніх. Вона є базовим складником комунікативної і пізнавальної компетентностей і передбачає оволодіння учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу дитині відповідно до її вікових можливостей самостійно орієнтуватися в колі дитячого читання, самостійно працювати з різними видами письмових текстів – їх читати, розуміти знаходити в них потрібну інформацію, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати, застосовувати її для вирішення навчально-пізнавальних завдань, у життєвому досвіді, у стандартних і нових ситуаціях. Набутий читацький досвід забезпечує готовність і здатність молодших школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку.

Читацька компетентність у контексті діяльнісного, особистісно зорієнтованого підходів покликана виконувати пізнавальну, розвивальну, інформативну, комунікативну, самоосвітню функції.

У змісті читацької компетентності молодших школярів виділяються такі її основні взаємопов'язані компоненти: **мотиваційний, когнітивний, операційно – діяльнісний, рефлексивний**, які реалізуються у змістових лініях навчальної програми з літературного читання для початкових класів шкіл з українською мовою навчання.

Структура і зміст читацької компетентності

Компоненти читацької компетентності	Характеристика змісту компонентів читацької компетентності
Когнітивний	<p>Охоплює систему літературознавчих, книгознавчих, бібліографічних знань, уявлень, які під час навчання засвоюються практично. Учні застосовують їх під час смислового і структурного аналізу текстів різних видів, вибору дитячих книжок з доступного кола читання, самостійного орієнтування у їх змісті, пошуку потрібної інформації; у міжособистісній комунікації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - знання, уявлення, які стосуються обізнаності у колі дитячого читання: основних тем дитячих творів; назв найвідоміших творів, прізвищ, імен їх авторів, з якими учні неодноразово ознайомилися під час навчання; назв і сюжетів фольклорних творів; знання напам'ять програмових поетичних, уривків з прозових творів; - елементи літературознавчих знань, необхідних під час аналізу та інтерпретації текстів: сюжет, композиція, жанр(без вживання термінів); тема, основна думка твору, герой(персонаж), автор твору і т. ін; - елементи книгознавчих знань, необхідних у процесі самостійного орієнтування у змісті дитячих книжок, пошуку потрібної інформації: структурні елементи дитячої книжки (обкладинка, титульний аркуш, зміст(перелік творів), передмова, анотація) типи дитячих видань (книжка-збірка, книжка-твір, довідкові видання, періодика тощо); - елементи бібліографічних знань, які учень застосовує під час вибору книжок, користуючись засобами бібліотечно-бібліографічної допомоги(абонемент, каталог, книжкова виставка); елементи знань про якості особистості, що виявляються і забезпечують повноцінне спілкування за змістом прочитаного: знання норм культури спілкування під час діалогу, дискусії: уважне, зацікавлене слухання співрозмовника, толерантне ставлення до його оцінних суджень щодо прочитаного; врахування, співвіднесення думок однолітків під час висловлення власної думки.
Операційно-діяльнісний	<p>Компетентісно зорієнтовані загальнопредметні, предметні уміння, навички, способи діяльності, оволодіння якими забезпечує на завершенні початкової школи досягнення учнями таких навчальних результатів:</p> <p style="text-align: center;">загальнопредметні <i>у комунікативно-мовленнєвій сфері</i></p> <p>учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> - володіє повноцінною навичкою читання вголос і мовчки як загальнонавчальним умінням; - володіє досвідом міжособистісного спілкування (виявляє готовність уважно слухати і розуміти співбесідника, аргументовано доповнює його відповіді, обстоює власну позицію; вміє вести діалог у різних комунікативних ситуаціях за змістом прочитаного,

дотримуючись правил мовленнєвого етикету; бере участь у рольових іграх; виявляє здатність працювати в парі, групі, предметно ставить запитання учасникам діалогу, полілогу тощо);

- володіє досвідом комунікації з джерелом інформації (текстом): знаходить у тексті прямі і приховані авторські запитання, які потребують обдумування відповідей по ходу читання; самостійно ставить запитання до змісту тексту, прогнозує його орієнтовний зміст, розуміє авторську позицію;

- будує зв'язні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого); володіє різними видами переказу: повним, вибіркоким, стислим;

в інформаційній сфері

- усвідомлює підручник, навчальні посібники, науково-пізнавальні книжки, видання довідкового характеру як важливе джерело одержання потрібної інформації;

- усвідомлює призначення ілюстративного, довідково-інформаційного апарату дитячої книжки, з їх допомогою самостійно визначає орієнтовний зміст різних типів і видів дитячих книжок;

- володіє прийомами самостійного пошуку потрібної інформації, користуючись:

а) видами бібліотечно-бібліографічної допомоги (тематичний, алфавітний каталог, бібліографічно-інформаційні видання для дітей), Інтернет-ресурсами дитячої бібліотеки;

б) різними джерелами друкованої продукції (науково-пізнавальні книжки з різних галузей знань, словники, довідники, енциклопедії, періодичні видання для дітей);

в) використовуючи формальні елементи тексту (підзаголовки, рубрики, виноски, посилання);

- розуміє інформацію, представлену в різних форматах (словесно, у вигляді схеми, таблиці, умовних позначок);

у сфері застосування загальнопізнавальних читацьких умінь

- усвідомлює зміст базових міжпредметних і предметних понять, які відображають істотні зв'язки між об'єктами і процесами читання (книжка, твір – художній, науково пізнавальний, автор, творчість, спілкування та ін.);

- володіє аналітичним видом читання; ознайомлювальним і пошуковим – з допомогою вчителя, застосовує їх відповідно до мети читання;

- розрізняє різні види текстів (художній, науково-пізнавальний, навчальний, довідковий), спираючись на особливості кожного виду (практично);

самостійно орієнтується у логічній структурі текстів різних видів; застосовує найпростіші прийоми їх аналізу: складає простий план, встановлює послідовність подій у творі, взаємозв'язки між подіями, вчинками героїв, явищами, фактами і т. ін.;

прогнозує орієнтовний зміст тексту з опорою на заголовок, опорні слова, ілюстрації, невербальну інформацію (таблиці, схеми, графіки і т. ін.);

	<p>визначає тему і основну думку твору (тексту); формулює нескладні висновки, спираючись на текст; знаходить аргументи, що підтверджують висновки;</p> <p>предметні результати:</p> <ul style="list-style-type: none"> - сприймає художню літературу як особливий вид мистецтва; - розрізняє прозові, поетичні, драматичні, авторські, фольклорні твори (практично); - правильно називає художній твір за жанровими ознаками (казка, оповідання, вірш, байка і т. ін.); - розрізняє художні твори за емоційним настроєм; - визначає героїв твору, розуміє авторське до них ставлення; - сприймає засоби художньої виразності (порівняння, епітет, метафора – без вживання термінів), розуміє їх роль у творі, використовує у мовленні під час переказу, опису, характеристик; - вміє читати літературний твір по ролях; - самостійно та з допомогою вчителя виконує творчі види завдань до прочитаного (доповнення, творчий переказ і т. ін.); - вміє користуватися прийомами складання казок, загадок, лічилок, римованих рядків; <p>складає коротку анотацію на прочитаний твір.</p>
<p>Рефлексивний</p>	<p>Рефлексивний досвід, який формується під час взаємодії учня з текстами різних видів. Він передбачає розвиток компонентів ціннісно-сислової, емоційно-вольової сфер особистості дитини: усвідомлення й оцінку учнем результатів своєї читацької діяльності; оцінювальні судження, ставлення до змісту прочитаного.</p> <p>учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> - здійснює самоаналіз, самооцінку засвоєння змісту навчального матеріалу, дотримуючись такої послідовності: «знаю», «розумію, можу пояснити», «вмію», «висловлюю своє ставлення» ; - усвідомлює, яка інформація у тексті виявилася знайомою, добре відомою, яка – новою, що потребує додаткового з'ясування; - висловлює власну аргументовану думку до загального змісту прочитаного (чим твір сподобався - не сподобався); - співвідносить, оцінює власну думку з думками однолітків під час колективного обговорення змісту твору; - висловлює оцінні судження щодо вчинків персонажів, мотивів їхньої поведінки (з використанням емоційно-оцінної лексики); - виявляє емоційне ставлення до змісту прочитаного, вчинків персонажів, використовуючи мовленнєві та позамовні (жести, міміку) засоби художньої виразності - виявляє власне ставлення до змісту прочитаного під час виконання письмових творчих робіт, ілюстрування тощо.

Отже, аналіз структури і змісту читацької компетентності засвідчує, що у її змісті більшою мірою представлені знання, уміння, навички, способи діяльності, які мають загальнонавчальний характер.

Ця категорія у контексті молодшого шкільного віку має свої особливості. Можемо говорити лише про початковий рівень засвоєння її компонентів учнями. Формування читацької компетентності як складного інтегрованого особистісного утворення важливо здійснювати як на предметному, так і міжпредметному рівні на матеріалі текстів різних видів: художніх, науково-пізнавальних, навчальних, що сприятиме становленню важливих ключових компетентностей: уміння вчитися, комунікативної, інформаційної.

У статті обґрунтовано сутність читацької компетентності молодших школярів. Розкрито зміст і структуру когнітивного, операційно-діяльнісного, рефлексивного її компонентів.

Ключові слова: молодші школярі, читацька компетентність, компоненти читацької компетентності, читацька діяльність.

Essential characteristics of readership competence of junior pupils

In this paper the essence of reading competence junior pupils. The content and structure of motivational, cognitive, operational and active, reflective of its components.

Keywords: junior pupils, reading competence, the components of reading competence, reading activities.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової загальної освіти (Проект) // Початкова школа. – 2010. - № 8.
2. Ісаєва О.О. Про основні парадигми шкільної літературної освіти // Всесвітня література в середніх навч. закл. України. – 2011. - № 1. – С.
3. Колганова Н.Е. Сущностные характеристики формирования основ читательской компетентности младших школьников/ Н.Колганова // Теория и практика образования в современном мире: материалы международной науч.конф. – СПб: Реноме, 2012. – С. 5 – 8.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 347 с.
5. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2-4 класи // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С. 71 – 97.
6. Национальная программа поддержки и развития чтения в РФ. – М., 2007. – 47 с.
7. Орлова Э.А. Рекомендации по повышению уровня развития читательской компетентности в рамках Национальной программы поддержки и развития

- чтения: пособие для работников образовательных учреждений / Э.А. Орлова. – М., 2008. – 72 с.
8. Разуваева Т.А. Формирование читательской компетентности студентов факультета иностранных языков. – автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук. –Тула, 2006. – 23 с.
9. Сметанникова Н.Н. Компетенции чтения и компетентный читатель //Библиотека и чтение в структуре современного образования: сб. материалов конференции. – М.:Наука, 2009. –С.165-166.
10. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти // Рідна школа. - 2011. - № 8-9. – С.4-8.
11. Хомский Ноам. Язык и мышление. – М.: изд. МГУ, 1972.
12. Чепелева Н.В. Технології читання. – К.: Главник, 2004. – 95 с.
13. Шкловська О.Н. Формування читацької компетенції старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури. - автореф. дис. на здобуття наук. ступеня...канд.пед.наук. – К.: 2007. – 22 с.
14. Яценко Т. О. Формувати компетентнісного читача // Українська мова і літ. в школі - 2008. - № 6. – С. 25 - 28.
15. Westhoff G. Fertigkeit Lesen [text] / Westhoff G. – Goethe-Institut Muenchen, 1997 –176 s.
16. Grzesik J. Textersterhen lerhen und lehren – Stuttgart, 1990 – 405 s.